

Robert BERNAGIEWICZ, *Recepcja tradycji neumatycznych w notacji Graduatu Wiślickiego w świetle neum liquescentes*, Wydawnictwo Apostolicum, Ząbki 1999, 421 ss.: bibliogr, indeks, ISBN 83-7031-198-9.

Praca doktorska ks. Roberta Bernagiewicza podejmuje jeden z istotnych zagadnień chóru gregoriańskiego, a ściślej mówiąc: semiologii gregoriańskiej. Jest ona próbą przybliżenia tym wszystkim, którzy na co dzień „obcuja” ze „śpiewem własnym liturgii rzymskiej” (KL 116), znaczenia form *liquescentes* w poprawnej interpretacji chóru gregoriańskiego. Praca zajmuje się nimi jako fenomenem semiologiczno-fonetycznym, jego pochodzeniem i rolą w kontekście neumatycznym. Autor naświetla zagadnienie z punktu widzenia paleografii muzycznej, która jest podstawą współczesnych badań nad chórem gregoriańskim w najbardziej liczących się ośrodkach naukowych na całym świecie. Książka ta jest jedną z nielicznych rozpraw naukowych na temat chóru gregoriańskiego, które ukazały się w literaturze polskiej w ostatnich latach i niewątpliwie jest pracą pionierską w swej dziedzinie w języku polskim.

W pierwszej części: *Główne tradycje neumatyczne i ich signi distinctivi w aspekcie neum liquescentes* Autor wyszczególnia dwa rozdziały. Pierwszy: *Główne tradycje neumatyczne* (s. 16–79) omawia zapis muzyczny podstawowych „rodzin paleograficznych” w aspekcie semiograficznym, semiologicznym i fonetycznym. Zostały przedstawione klasyfikacje zapisów gregoriańskich według „najwybitniejszych gregorianistów” minionego wieku: P. WAGNERA, G.M. SUNOLA, C. PARRISHA, W. LIPPHARDA, E. JAMMERSA, B. STÄBLEINA, S. CORBIN oraz D. HILEYA. W drugiej części pierwszego rozdziału autor próbuje dokonać syntezy przedstawionych klasyfikacji. Słusznie zostało podkreślone, iż znaczne różnice w klasyfikacjach wpływają z przyczyn braku określonych kryteriów, według których można by dokonać wyszczególnienia podstawowych tradycji neumatycznych. Autor dalej przedstawia kryteria, którymi kierowali się wyżej wspomniani „gregorianiści” Pierwszy rozdział kończy przybliżenie tzw. notacji „mieszanych”

W drugim rozdziale *Signi distinctivi głównych tradycji neumatycznych w aspekcie neum liquescentes* (s. 80–160) przedstawione są i omówione cechy, które charakteryzują poszczególne tradycje neumatyczne. Autor przedstawia „znaki”, które są cechami charakterystycznymi głównych „szkół” zapisu neumatycznego: sangalleńskiej,

metzeńskiej (lańskiej), północnofrancuskiej, bretońskiej, północnowłoskiej oraz akwitańskiej. Autor zwraca uwagę na zależność pomiędzy formami graficznymi podstawowymi a formami *liquescentes*, co potwierdza przynależność danej notacji do grupy metrycznej bądź akcentowej. Interesujące są także wnioski semiologiczne. Autor wychodzi od kryterium genetyczno-graficznego E. Cardine, które nie jest wystarczające, aby rozpoznać charakter *liquescencji* neum prostych. Kryterium to identyfikuje neumy podstawowe zawsze i wyłącznie jako powiększony (augmentacyjny) charakter modyfikacji. Autor jest jednak zdania, iż jego badania odkryły odmienną możliwość interpretacji *liquescencji* neum prostych (pojedynczych), które mogą mieć również charakter pomniejszony (dyminucyjny). Teoria ta jednak z punktu widzenia kantora wydaje się mało prawdopodobna do przyjęcia. W aspekcie chorału gregoriańskiego trudno wyobrazić sobie element podstawowy — jednonutowy, mający charakter rytmiczny pomniejszony. Możemy mówić o charakterze pomniejszonym *liquescencji* składającej się z co najmniej dwóch nut. Neumy *liquescentes* monosoniczne w chorale gregoriańskim mają jedynie charakter powiększony.

Również w drugiej części analizowanej pracy, *Neumy liquescentes Graduału Wiślickiego* znajdują się dwa rozdziały. W pierwszym, zatytułowanym *Epiphonus* (s. 161–235), została przeanalizowana *liquescencja tractulus* i *pes* obecna w *Graduale Wiślickim*. W początkowej części autor wychodzi od podstawowych form graficznych wspomnianej neumy oraz przedstawia genezę grafiki *epiphonus*. Dalej zajmuje się semiologią *epiphonus* nad pojedynczą sylabą i w kompozycji neum złożonych. Autor w dalszej części analizuje poszczególne przykłady *epiphonus* obecnych w zapisie analizowanego manuskryptu, ich charakter powiększony i pomniejszony i przedstawia je w świetle najcenniejszych pod względem semiologicznym kodeksów zachowanych po dzień dzisiejszy: manuskryptów tradycji sangalleńskiej, *Kodeksu 239* z Bibl. Municip. z Laon, *Kodeksu H.159* z Bibl. de la Faculté de Médecine z Montpellier, *Kodeksu 47* z Bibl. Municip. z Chartres, *Kodeksu 123* z Bibl. Angelica w Rzymie, *Kodeksu 903* z Bibl. Nationale z Paryża oraz *Manuskryptu z Mont-Renaud*. Autor w tym rozdziale doszedł do wniosku, iż notacja *Graduału Wiślickiego*, choć stosunkowo późna (przełom XIII–XIV w.), kryje w swej strukturze ogromną ilość informacji. Wstępna analiza semiologiczna form *liquescentes* i ich relacja z formami podstawowymi ukazały, iż zapis muzyczny analizowanego kodeksu został wykonany przez dwóch różnych autorów i ma prawdopodobnie dwa źródła, z których owi kopiści korzystali.

Analiza *epiphonus* w notacji *Graduału Wiślickiego* ukazały aspekt „mieszany” zapisu muzycznego analizowanego manuskryptu. Pierwsza forma graficzna *epiphonus* („ornamentalna”) wskazuje na pochodzenie metzeńskie. Forma graficzna druga, tzw. „klasyczna”, zawiera wszystkie cechy szeroko pojętej notacji północnej Francji. Trzecia forma krótka natomiast pochodzi z notacji sangalleńskiej. Autor także wyciąga wniosek, iż pierwotna forma *epiphonus* pochodzi z terenów francuskojęzycznych.

Dwie metody badawcze: repetycyjna i zwykła, zastosowane w analizowanej pracy, pozwoliły stwierdzić, iż dla badania *liquescenti* powiększonej ma zastosowanie pierwsza metoda — repetycyjna, natomiast dla *liquescenti* pomniejszonej — metoda zwykła. Z powyższego faktu wypływa bardzo ważny wniosek, który świadczy o istnieniu tradycji ustnej w okresie, kiedy powszechne było stosowanie tzw. zapisu liniowego. Może to oznaczać, iż tradycja przekazu ustnego melodii gregoriańskich przetrwała okres dekadencyjny. Autor dalej wnioskuje, iż utwory chorału gregoriańskiego były przekazywane także inną „drogą” — poprzez praktykę wykonawczą. Pomimo zubożenia zapisu muzycznego w okresie powstania *Graduału Wiślickiego*, w neumach *liquescentes* można dostrzec fakt istnienia tradycji ustnej, która nadaje szczególny charakter analizowanemu kodeksowi. W przedstawionej notacji można jednak dostrzec wyjątki od tej zasady. Mają one jednak uzasadnienie w strukturze modalnej poszczególnych antyfon. Kolejny wniosek przedstawiony w analizowanej pracy to złożoność fenomenu nut *liquescenti*, która jest kształtowana nie tylko poprzez formę graficzną, ale również poprzez kontekst neumatyczno-modalny. Interesujący jest także wpływ notacji sangalleńskiej na zapis muzyczny *Graduału Wiślickiego* zwłaszcza w strukturze neum złożonych i grup neumatycznych.

Jeśli chodzi o aspekt fonetyczny Autor jest zdania, iż notacja badanego manuskryptu skłania się w kierunku notacji metzeńskiej. Godny uwagi jest również fakt, iż w analizowanym kodeksie znajduje się szereg nowych miejsc fonetycznych, które wskazują na specyficzne cechy wymowy łacińskiej w Polsce.

Drugi rozdział drugiej części pracy zatytułowany *Cephalicus* (s. 236–391), omawia formy *liquescentes virgi* i *clivis* obecne w zapisie muzycznym analizowanego gradułu. Autor zajmuje się aspektem semiologicznym wspomnianej neumy oraz jej formami graficznymi. W dalszej części została omówiona natura *cephalicus*, jej charakter powiększony i pomniejszony, obecność nad sylabą odizolowaną i w kontekście neum złożonych i grup neumatycznych. Relatywnie do poprzedniego rozdziału zostały przedstawione i przeanalizowane poszczególne przykłady występowania *cephalicus* w zapisie kodeksu z Wiślicy. W ostatniej części tego rozdziału autor omówił miejsca występowania *liquescenti* tzw. preferencje fonetyczne.

Analiza *cephalicus* nasunęła autorowi kilka daleko interesujących wniosków. Forma graficzna *cephalicus* wskazuje na pochodzenie sangalleńskie. Przetrwanie tej formy graficznej w zapisie badanego gradułu świadczy o bardzo żywej technice wykonywania *liquescenti* według najdoskonalszych wzorców średniowiecza jeszcze w okresie powstania *Graduału Wiślickiego* na przełomie XIII–XIV w. Tak jak w przypadku analizy *epiphonus*, tak i analiza *cephalicus* wyszczególnia dwie metody: repetycyjną i zwykłą. Pierwsza metoda wskazuje na złożoność fenomenu *liquescenti* i wielość czynników wskazujących na liczne modyfikacje. Istotną rolę odgrywa także kontekst neumatyczno-modalny. Analiza neumatyczna wskazuje dalej, iż *cephalicus* końcowy nie przyjmuje formy graficznej powiększonej, ale zawsze pomniej-

szoną. Autor wysuwa dalej kolejny wniosek, iż pochodzenie metzeńskie *cephalicus* wydaje się być najbardziej widoczne w aspekcie graficznym neumy. Również jeśli chodzi o aspekt fonetyczny powyższej analizy w dużej mierze można dostrzec wpływy notacji sangalleńskiej i metzeńskiej z wyraźną dominacją tej ostatniej. Aspekt fonetyczny zapisu kodeksu *Graduatu Wiślickiego* zbliża się do cech wymowy charakterystycznych dla Europy południowej i Europy wschodniej.

W *Zakończeniu* (s. 292–298) zostały przedstawione najważniejsze wnioski wypływające z wcześniejszych badań i analiz. Autor sformułował także postulaty dotyczące dalszych badań. Najważniejszy i najbardziej interesujący wydaje się być studium nad artykulacją i rytmem.

W końcowej części analizowanej książki autor umieścił aneks (s. 314–416): „Tabele *liquescenti* mobilnych”, „Tabele proporcjonalne”, „Tabele porównawcze *epiphonus* i *cephalicus*”, które były źródłem badań pracy.

Jako ostatni punkt zaprezentowanej pracy został umieszczony wywiad, który autor przeprowadził z prof. Alberto TURCO — kierownikiem Katedry Modalności Chorału Gregoriańskiego na Papieskim Instytucie Muzyki Sakralnej w Rzymie. Prof. Turco podkreśla, iż *liquescentia* jest fenomenem fonetyczno-modalnym i pod tym aspektem powinna być analizowana. Ważne są aspekty tekstualno-melodyczne i od nich zależna jest interpretacja *liquescenti*. Miejsce występowania form *liquescenti* jest uzależnione w dużej mierze od miejsca pochodzenia samego manuskryptu — podkreśla A. Turco.

Książka ks. Roberta Bernagiewicza jest wielkim ubogaceniem literatury semio logicznej w języku polskim. Jest ona wprowadzeniem w tematykę *liquescenti*, której zrozumienie jest bardzo ważne, by poprawnie interpretować chorał gregoriański.

Iwo Hubert Siekierka OFM

* * *